

відносин, створенні чіткої і зрозумілої практики застосування норм законодавства в визначеній сфері;

- реформування адміністративного апарату в інформаційній сфері, через ліквідацію дублюючих структур, ліквідації конкуренції між державними органами, забезпеченні єдиного державного підходу в інформаційній політиці держави;

- забезпечення належної державної участі в «віртуальних суспільних відносинах», шляхом розвитку електронного урядування, електронного парламентаризму, доступу громадян до інформації, захисту персональних даних тощо;

- подолання інформаційної нерівності, шляхом реформування освітньої галузі, забезпеченні належної державної підтримки економіки інформаційної галузі, через надання тимчасових преференцій у податковій сфері, постійна увага щодо відповідного наукового супроводження процесів становлення інформаційного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про першочергові завдання щодо впровадження новітніх інформаційних технологій [Текст] : [Указ Президента України : офіц. текст : за станом на 20 жовтня 2005 року № 1497/2005] — Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
2. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 - 2015 роки [Текст] : [Закон України : офіц. текст : за станом на 9 січня 2007 року № 537-V] — Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
3. Пилипчук В.Г. Системні правові проблеми формування інформаційного суспільства /В.Г. Пилипчук // Інформаційне суспільство і держава: проблеми взаємодії на сучасному етапі : зб. наук. ст. та тез наук. повід. за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф. м. Харків, 26 жовтн. 2012 р. / редкол.: С.Г. Серьогіна, В.Г. Пилипчук, І.В. Яковюк. – Х. : НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування, 2012. – 214 с. [С. 3-7].
4. Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань 18 червня 2014 року на тему: «Законодавче забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні», - Київ. – 2014. – С. 5.

СОЦІОЛОГО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРИНЦИПІВ ПРАВОСУДДЯ У КОНТЕКСТІ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ СУДОВОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

Обрізко І.М.

(суддя)

Анотація: Автор розглядає теоретичні аспекти реалізації конституційного принципу спеціалізації судів та його взаємодію із іншими конституційними принципами правосуддя в Україні.

Ключові слова: адміністративні суди; юрисдикція судів; принцип спеціалізації у судовій системі України, принципи організації судової влади.

Аннотация: Автор рассматривает теоретические аспекты реализации конституционного принципа специализации судов и его взаимосвязь с другими конституционными принципами правосудия в Украине.

Ключевые слова: административные суды, юрисдикция судов; принцип специализации судов, принципы организации судебной власти.

Annotation: The research of courts' specialization as a part of the administrative court system of Ukraine, defined by the Constitution of Ukraine, axiomatically must be accompanied by a comparative study of sociology and legal principles of the judicial system. Despite the diversity of ideas and positions in the scientific and academic literature, the key role of the constitutional principle of courts' specialization in the system of principles governing the organizational aspects of the judicial system is obvious. This principle has received straight "constitutionalization" in the text of the Constitution of Ukraine, as well as the indirect disclosure of its legal content via a reference to the specific (higher, in particular) specialized courts in the relevant articles of the Constitution of Ukraine. However, this principle is legally separated from the constitutional principles of justice that are relatively independent and have legal significance in the context of the Article 129 of the Constitution of Ukraine. Here one should mention the principle the courts' monopoly on carrying out justice, which is directly related to the principle of judicial specialization, since specialization is carried out in a single, coherent and law-based court system, which includes relatively independent judicial institutions.

The principle of specialization is reflected in the structure of the general jurisdiction courts and is combined with the principle of territoriality, because specialized courts operate on the basis of existing administrative-territorial division of the country. The constitutional principle of courts' specialization is the leading organizational principle, which is a requirement of the state judicial system and is directly related to the goals of justice. The implementation of this principle into the judicial system provides guarantees for achieving these goals and for proper legal procedural activities by objective and subjective criteria, but directly at the level of the Constitution of Ukraine does not outline exhaustively the subject of the reconsideration. In a legislative sense, the principle is stated in terms of both constitutional and legal confirmation as the rate-fixing principle in its form (directly observed in constitutional norms, rather than indirectly derived from their content).

This principle is enshrined on the constitutional level and has very general nature, common to all procedural areas and the substantive areas of law relating to the definition of the features of the Ukraine's judicial system. This principle in "concentrated" form reflects the trend towards specialization of judicial activities in the state.

Specification of the relevant constitutional provisions is manifested in some parts of substantive and procedural law, which contain detailed properties of the legal nature concerning the principles of administrative courts, the principles of their establishment and operation, and especially in administrative proceedings which are heard by the specialized administrative courts.

Дослідження спеціалізації судів як складової формування системи адміністративних судів в Україні аксіоматично має супроводжуватися порівняльним соціолого-правовим дослідженням принципів судустрою. Закономірним є твердження,

що дійсно глибоке пізнання правової природи цих принципів неможливе без аналізу системного взаємозв'язку побудови судової системи України.

Ми виходимо з системної єдності означених принципів, отже із взаємозалежності та взаємозумовленості принципу спеціалізації судоустрою іншими конституційними принципами. Адже, як вірно зауважував І.В. Назаров, “така складна структура, як судова система, вимагає наукового аналізу усіх пов'язаних з нею понять, розмежування подібних явищ, встановлення взаємозв'язку”[1].

Практична потреба такого аналізу зумовлена також тим, що і досі, з огляду на стислість формулювання приписів щодо принципу спеціалізації у побудові системи судів загальної юрисдикції не знята та не вирішена остаточно проблема поєднання існування системи загальних судів із запровадженням принципу їх спеціалізації[2; 3; 4]. Не припиняються і дискусії довкола питання реформування самих конституційних засад судової системи[5].

Стосовно Української Конституції ми дійсно, на підставі докладного аналізу її норм, маємо всі підстави твердити про стислість, лаконічність конституційних формул, в яких відбивається змістовна сторона закріплення принципу спеціалізації побудови судової системи[6]. Проте це зовсім не зменшує значення цих формул, оскільки до завдань Конституції не належить та й не може належати докладне врегулювання всіх аспектів, сторін, проявів закріплення, а тим більше реалізації даного принципу судоустрою, всього розмаїття його зв'язків з іншими конституційно-правовими принципами[7]. Як відзначав Б.О. Страшун, “скупі рядки конституцій містять часто величезний зміст, який не лежить на поверхні тексту і до якого слід додумуватися шляхом докладного аналізу конституційних правоположень, спонукаючи тим самим до вдумливого засвоєння матеріалу, до відповідального та конструктивного підходу”[8].

До того ж, Конституційний Суд України, наприклад, неодноразово звертався до порушеної проблеми, зокрема найбільш щільно підійшов до неї у своєму Рішенні у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів “найвищий судовий орган”, “вищий судовий орган”, “касаційне оскарження”, які містяться у статтях 125, 129 Конституції України від 11.03.2010 р. [9]

Вищезазначені міркування повною мірою стосуються конституційної моделі закріплення принципу спеціалізації судів. Така модель вказує на те, що зазначений принцип, безпосередньо зафіксований у Конституції України, має характер конституційного.

Відомо, що конституційний принцип нині тлумачиться в юридичній літературі як основа чогось; вихідне, головне положення, принцип[10], який стосується конституції або ґрунтується на конституції[11].

Юридична наука розуміє під конституційними принципами також і закріплені в конституції загальні основоположні засади, відповідно до яких вона виступає як система правових норм і здійснює регулювання суспільних відносин[12].

Отже, конституційними засадами (принципами) можуть вважатися лише ті, які безпосередньо закріплені в Конституції України. Конституційні принципи регулюють суспільні відносини не безпосередньо, а через конкретні конституційно-правові норми і втілюються в цих нормах та у правозастосовній діяльності органів влади[12].

В юридичній літературі місце конституційного принципу спеціалізації судів у системі відповідних принципів судоустрою інтерпретується по-різному.

В.І. Анішина вважає конституційні принципи основою організації та діяльності органів судової влади. Вона визначає їх як об'єктивні, засадничі начала, що відбивають природу судової влади як самостійної гілки державної влади, ідейні основи її організації та діяльності, прямо закріплені в конституційних або інших нормативно-правових актах, або ж такі, що випливають з їх змісту і правової природи самої судової влади[13].

Так, В.Є. Скомороха відніс до конституційних принципів організації системи судів загальної юрисдикції такі, як: єдність, внутрісистемна і територіальна

розгалуженість, певна автономність спеціалізованих судів, очолюваних вищими судами, моноцентризм судової системи через проголошення Верховного Суду України найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції[14].

Козлова Є.І., аналізуючи конституційні принципи, що регулюють судову систему, вирізняє 3 їх групи. Це принципи, що визначають взаємовідносини особи й судової влади; організації судової системи (здійснення правосуддя тільки судом відповідно до закону; єдність судової системи; поєднання професійних і непрофесійних засад у здійсненні правосуддя); функціонування судової системи (незалежність, незмінюваність і недоторканність суддів; гласність судочинства; змагальність і рівноправність сторін у процесі) [15].

З цього приводу О.М. Пасенюк виокремив такі принципи спеціалізації судової системи, як здійснення правосуддя виключно судами (стаття 124); територіальності і спеціалізації побудови системи судів загальної юрисдикції (стаття 125); участі народу безпосередньо у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних (стаття 124); виборності і призначуваності суддів (стаття 128); незалежності суддів і підкорення їх тільки закону (стаття 129); здійснення правосуддя професійними суддями та у визначених законом випадках народними засідателями і присяжними (стаття 127); законності (пункт 1 статті 129); доступності і гарантованості судового захисту прав і свобод людини і громадянина (частина 3 статті 8, частина 4 статті 32, частина 1, 2 статті 55, частина 1 статті 59, пункт 9 статті 129); участі громадськості для захисту прав і свобод людини і громадянина (стаття 36) [16].

О.Д. Святоцький виокремив, поряд з конституційним принципом спеціалізації суду, такі принципи побудови судової системи України, як принципи територіальності, інстанційності, доступності правосуддя, незалежності суддів[17].

На думку В.В. Сердюка, спеціалізованим судом слід вважати створену в системі судів загальної юрисдикції, як самостійну, судову структуру (самостійний вид судів), повноваження якої визначаються законом за принципом спеціалізованої компетенції з розгляду певної категорії справ, виокремлених за галузевою чи суб'єктною ознакою, а правосуддя здійснюється за нормами відповідних галузей процесуального законодавства[18].

Деякі вчені все ж окремо не виділяють конституційний принцип спеціалізації суду.

Так, В.Д. Бринцев назвав принцип структурної самостійності судової системи[19], тоді як, наприклад, О.С. Захарова, В.В. Молдован та О.Г. Жуковський узагалі не включили принцип спеціалізації до числа принципів побудови судової системи[20; 21; 22].

На думку М.І. Сірого, принцип спеціалізації узагалі не може бути ідентифікований як окремий конституційний принцип побудови судової системи. Аргументуючи свою думку, вчений зробив наголос на тому, що відрізняють спеціалізацію суддів в межах судової ланки чи судової інстанції і спеціалізацію судів як форму утворення відмінних від загальних, тобто особливих, а саме спеціалізованих судів. У цьому контексті обґрунтованою є заборона на створення надзвичайних судів, але незрозумілою – заборона на створення особливих судів. Через те, що спеціалізація як категорія не відповідає характеристикам правового принципу і не має однозначної визначеності, він, на думку цього автора, і не знайшов свого відображення у конституційній практиці, зокрема, європейських країн. З огляду на вимоги, що диктуються правилами підсудності, судові системи, які поряд з загальними судами включають також і суди спеціалізовані, не можуть вибудовуватись у формі симетричної структури. Навпаки, всі сучасні розвинені судові системи є асиметричними[23].

Якщо проаналізувати наведену позицію М.І. Сірого, то можна помітити, що вчений ігнорує конституційне формулювання про те, що система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципами територіальності і спеціалізації. Тобто

спеціалізація у тексті Основного Закону однозначно ідентифікована як принцип побудови судової системи України. Що ж до того, що означений принцип не відповідає критеріям правового принципу, то, будучи закріпленим у тексті Конституції цей принцип є не просто правовим, він є правовим принципом причому найвищого – конституційного – рівня. Що стосується практики закріплення такого принципу в європейських конституціях, а точніше, його відсутності, то тут можна зауважити, що всі без винятку принципи побудови судової системи є передусім історично сформованими теорією і практикою діяльності судів, обумовлені економічним та ідейно-політичним рівнем розвитку суспільства положеннями, що фіксують найважливіші вимоги й відображають закономірності побудови судової системи конкретної країни, виражають її зміст і специфіку та визначають тенденції розвитку[1].

Отже, з нашої точки зору, попри всю різноманітність виловлених у науковій та в навчальній літературі думок і позицій, є всі підстави для віднесення конституційного принципу спеціалізації судів до ключових у системі принципів, що регулюють організаційні аспекти формування судової системи в державі. Цей принцип одержав пряму “конституціоналізацію” в тексті Основного Закону України і водночас – непряме розкриття свого правового наповнення через вказівку на існування конкретних (вищих, зокрема) спеціалізованих судів у відповідних статтях Конституції України. Водночас цей принцип юридично відмежований від конституційних засад судочинства, що мають відносно автономне правове значення у контексті змісту статті 129 Конституції України[24].

Водночас терас мати на увазі, що необхідність спеціалізації евентуально (тобто у непрямий спосіб) передбачається і іншими положеннями Конституції України, а саме приписом про те, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі (ч. 2 ст. 124 Конституції України[24]). Це означає, що, з одного боку, судова влада реалізується тільки спеціально уповноваженими державними установами – судами (в тому числі і спеціалізованими), а, з другого боку, відповідні судові органи, з огляду на різноманітність правовідносин, що виникають у державі, повинні мати тільки їм притаманні можливості вирішення певних категорій спорів (зокрема, господарських, адміністративних тощо).

При цьому ми приєднуємося до думки М.А. Маркуш, що принцип спеціалізації судів взагалі є одним із ключових у системі конституційних засад правосуддя і полягає у виокремленні в системі судів загальної юрисдикції спеціалізованих судових установ, певних підсистем судових органів, завданням яких є вирішення судових справ певної категорії застосування права саме до специфічних правовідносин[25].

Зрозуміло, що рівень “специфічності” таких правовідносин не може бути прямо виведений лише з критерію розподілу галузей права чи законодавства, а має значно складнішу кореляцію. Він, зокрема, повинен враховувати специфіку розвитку судової системи держави, умови для запровадження тих чи інших спеціалізованих судових підсистем, їх співвідношення із загальними судами тощо.

Так, вирішуючи справу за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частин другої, третьої статті 124 Конституції України справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб), Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 7.05.2002 р. зазначив, що “Конституція України гарантує кожному судовий захист його прав у межах конституційного, цивільного, господарського, адміністративного і кримінального судочинства України”[26]. Таким чином, у сформульованій Конституційним Судом України правовій позиції містилася непряма вказівка на види відповідного судочинства, що ґрунтувалися на приписах Конституції України.

Близькою є позиція авторів Науково-практичного коментарю до Конституції України, що саме використання переваг «зовнішньої» спеціалізації у розбудові судів загальної юрисдикції передбачає утворення згідно з Конституцією України судових гілок

зі спеціалізованою компетенцією з окремих галузей законодавства. Крім господарських і адміністративних можливо створення й інших окремих судових гілок відповідно до критерію спеціалізованої юрисдикції. Отже, принцип спеціалізації має ємкий, багатоаспектний характер і містить певні вимоги щодо розбудови і функціонування судів загальної юрисдикції. Визначальною з цих вимог при застосуванні «зовнішньої» спеціалізації є необхідність чіткого розмежування компетенції кожної гілки судів загальної юрисдикції. Принципи територіальності і спеціалізації поєднані ідеєю єдності і цілісності судової влади. Згідно з Конституцією України жодний з загальних чи спеціалізованих судів не наділяється особливим статусом, вони відрізняються між собою лише предметом компетенції, колом та обсягом повноважень[27].

На думку О.В. Бурак, правове значення конституційного принципу судової спеціалізації полягає в тому, що саме положення відповідної статті Конституції України (статті 125) є базисним “для становлення та подальшого розвитку систем спеціалізованих судів України і законодавства з питань організації та діяльності зазначених судових установ”[28]. Вона вважає, що конституційний принцип спеціалізації судової системи України означає, що в системі судів загальної юрисдикції діють певні підсистеми судових органів, уповноважені вирішувати справи тільки певної категорії, здійснюючи правосуддя за нормами спеціальних процесуальних кодексів, уніфікованих і максимально пристосованих до розгляду категорій справ, віднесених до їх компетенції[28].

Близькою є позиція В.В. Сердюка. Він вважає, що “спеціалізовані суди можуть створюватися у випадках, коли це викликано специфікою судових справ залежно від характеру правовідносин і особливостей правового статусу суб’єктів судочинства”[18].

Автори Науково-практичного коментарю до Конституції України зауважують, що “Конституція текстуально не закріплює перелік усіх судів, що діють на території України, прямо вказуючи на те, що це є предметом змісту відповідних законів. Але вона визначає принципові положення побудови судової системи, які мають бути враховані при визначенні гілок і рівнів судової системи та повноважень її складових елементів (судів)” [27].

Таким чином, принцип спеціалізації судів у контексті Конституції України повинен розглядатися як у статичному, так і в динамічному вимірах.

Статичний вимір означає, що принцип спеціалізації, будучи віднесений до рангу конституційних, не підлягає перегляду чи скасуванню актами поточного законодавства України. Навпаки, він повинен знаходити в останніх свою конкретизацію.

Динамічний бік полягає в тому, що Конституція України прямо не вказала (не перерахувала, не визначила) підсистем спеціалізованих судових органів, окрім існування Вищого господарського суду і створення системи господарських судів, що передбачено пунктом 12 перехідних положень Конституції України, де безпосередньо згадується Вищий господарський (там – Вищий арбітражний) суд України[24].

Закріплення на конституційному рівні принципу спеціалізації судів означає, по-перше, його формально-юридичне визнання на найвищому юридичному рівні. Тобто даному принципу надано конституційного “забарвлення” і він повинен отримати належне легальне розкриття в законодавчих актах матеріального та процесуального характеру, присвячених організації судової влади в державі.

Визначення принципу спеціалізації судів у Конституції України означає також і те, що це один з найважливіших принципів організації та діяльності органів судової влади. Адже в конституціях, зазвичай, закріплюються лише найважливіші з точки зору суб’єкта реалізації установчої влади принципи та основи судоустрою та судочинства[29]. Зокрема, це питання формування і діяльності судових установ, основи організаційно-правового порядку реалізації повноважень і гарантій здійснення судової влади тощо. Саме на конституційному рівні проголошуються найважливіші гарантії самостійності

останньої й незалежності судової влади, які зведені в ранг конституційних принципів і характеризують державу як демократичну.

3-поміж усіх принципів організації судової системи саме конституційним притаманна особлива, підвищена стабільність. Деякі з таких принципів залишаються незмінними навіть у випадках зміни конституцій залежно від певних історичних періодів[1].

Водночас визначення саме на конституційному рівні принципу спеціалізації суду, який був відсутній у попередній Конституції України 1978 р., вказав на принципово новий підхід законодавця до організації судової влади в державі: на конституційному рівні положення Концепції судово-правової реформи 1992 р. у частині фіксації принципу спеціалізації судів отримали своє послідовне втілення і закріплення, позначивши незворотність законодавчих зусиль щодо реформування судової системи на засадах спеціалізації. Характерно, що у цьому контексті конституційна реформа 2004-2020 рр. не зачепила конституційного принципу спеціалізації судів, не порушила його та не призвела до його обмеження чи скасування.

Формулювання принципу спеціалізації судів на конституційному рівні поряд з іншими суто правовими принципами вказало і на об'єктивну сучасну тенденцію до повною деідеологізації системи принципів побудови судової системи з акцентуванням уваги на їх правовому змісті й визнанням їх формально-юридичної рівності[1].

Конституційні положення, які стосуються питань системи судів загальної юрисдикції, а також принципів і видів провадження в них, містяться у Розділі VIII “Правосуддя” Конституції України[24].

За змістом положень частин 2-4 статті 125 Конституції України визначена система судів загальної юрисдикції, названі всі її ланки: Верховний Суд України, інші види судів – вищі спеціалізовані, апеляційні, місцеві. Згідно з частиною першою зазначеної статті ця система судів будується за принципами територіальності і спеціалізації. У пункті 12 розділу XV “Перехідні положення” Конституції України було також передбачено сформування системи судів загальної юрисдикції в Україні відповідно до статті 125 цієї Конституції[24].

Зокрема, принцип спеціалізації прямо закріплений у ст. 125 Конституції України як принцип побудови саме судової системи: система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципами територіальності і спеціалізації[24]. Тобто даному принципіві надано значення системотвірної конституційної засади, на якій ґрунтується розбудова судової системи в державі загалом.

Як впливає зі змісту цієї ж статті Конституції України, принцип спеціалізації названий поряд з принципом територіальності, що вказує на їх тісний взаємозв'язок.

На думку В. Сердюка, “системне і текстуальне тлумачення частини 3 статті 124 Конституції України - “Судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції” - свідчить про те, що спеціалізовані суди є невід'ємною частиною системи судів загальної юрисдикції і входять до її складу як самостійна структура”[18]. При цьому створення судових органів зі спеціалізованою юрисдикцією (ланок відповідних судів) закріплено на конституційному рівні (стаття 125 Конституції України[18].

Водночас, у літературі висловлювалася думка про те, що, оскільки Конституція України передбачає спеціалізацію як принцип побудови усієї системи судів загальної юрисдикції, то й поділ судів загальної юрисдикції на загальні та спеціалізовані навряд чи можна вважати таким, що відповідає Конституції України. Крім того, співзвучність термінів “суди загальної юрисдикції” та “загальні суди” нерідко дає підстави для змішування та сприйняття їх як тотожних, адже різницю між поняттями, що позначені цими термінами, за самими термінами зрозуміти неможливо[28].

Розмірковуючи далі, О.В. Бурак вважає, що “втілення принципу спеціалізації у системі судів загальної юрисдикції вимагає утворення судів за видами судової

юрисдикції, які відповідають основним галузям матеріального права та видам судового процесу. Галузевий критерій для розподілу судової юрисдикції дає можливість виділити у системі загальної юрисдикції цивільну, адміністративну і кримінальну юрисдикції. Відтак реалізація принципу спеціалізації вимагає, щоб кожний різновид судової юрисдикції здійснювали відповідні суди – цивільні, адміністративні, кримінальні, у яких на підставі суб'єктного критерію також існувала б спеціалізація судів[28].

На думку О.І. Ющика, аналіз статті 125 Конституції України свідчить про її суттєві юридико-технічні вади. До їх числа науковець відніс те, що зміст принципу спеціалізації, зокрема, розкривається безсистемне і суперечливо. «Встановивши, що вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди, Конституція України не визначає критеріїв, за якими в системі судів загальної юрисдикції виділяються підсистеми спеціалізованих судів, не називає навіть тих «окремих судових юрисдикцій», на основі яких необхідно утворювати спеціалізовані суди»[30].

У Конституції України (стаття 124) зазначено також, що вищими судовими органами спеціалізованих судів є відповідні вищі суди[24], тобто зазначена найвища судова інстанція у відповідних підсистемах спеціалізованих судів без вказівки на їх власні назви (вищого господарського чи вищого адміністративного, наприклад). При цьому вичерпного переліку як спеціалізованих судів загалом, так і вищих спеціалізованих судів зокрема не наведено, що вказує на «відкритий» характер відповідної конституційної формули і можливість створення такої кількості ланок спеціалізованих судів, які будуть вважатися за потрібне законодавцем[31]. Тобто в цьому плані Конституція України дала достатньо простору для вибору суб'єкту здійснення законодавчої влади в державі.

Водночас слід приєднатися до думки О.М. Пасенюка, що наявність своїх вищих судових органів є ознакою спеціалізованих судів[16].

М.А. Маркуш цілком справедливо своєрідною особливістю конституційного закріплення принципу спеціалізації судів в Україні вважає те, що, хоча Конституцією передбачено існування в системі судів загальної юрисдикції спеціалізованих судів, підсистеми яких мають свої власні вищі органи - вищі суди, однак Конституція України не регламентує кількість таких підсистем, категорії справ, що є предметом розгляду спеціалізованих судів, повноваження вищих судів, зокрема інстанційність розгляду ними справ, покладаючи врегулювання цих питань на законодавця[25].

Характерно також, що непрямо Конституцією закріплено і принцип інстанційності: поряд з Верховним та вищими спеціалізованими судами закріплено існування апеляційних та місцевих судів. При цьому на питання проте, як співвідносяться між собою принципи спеціалізації та інстанційності Конституція України не дає вичерпної відповіді, залишаючи достатньо простору для відповідного вибору законодавця і в цьому питанні.

Системний аналіз Розділу VIII «Правосуддя» Конституції України свідчить, що Конституція визначила не всю судову систему, а закріпила тільки основні її положення – принципи побудови. До їх числа належить і принцип спеціалізації судів. Водночас можна погодитися з думкою О.В. Бурак, що, оскільки Конституція України має найвищу юридичну силу і відповідно закони приймаються на її основі і повинні їй відповідати, то законодавець, вдосконалюючи законодавство про судоустрій, обмежений положеннями Основного Закону[28]. Проте така думка не повинна тлумачитися як визнання негнучкості конституційного закріплення принципу спеціалізації судів. Навпаки, наведені вище конституційні формулювання дають достатньо підстав для протилежного за змістом висновку: конституційна модель закріплення принципу спеціалізації судів в Україні є достатньо гнучкою і може реалізовуватися в поточному законодавстві у різних варіантах. Власне, сама багатоваріантність моделей втілення означеного принципу у тканину законодавства про судоустрій протягом 1996-2010 рр. і вказує на достатньо високий ступінь гнучкості відповідної конституційної моделі.

Ми не вважаємо можливим погодитися з думкою В.В. Сердюка, який вважає, що в статтях 124-125 Конституції України необґрунтовано з точки зору вимог законодавчої техніки розділені питання структури судової системи, а також прямо не передбачено існування спеціалізованих судів[18]. Те, що Конституція України вичерпно не визначила побудову судової системи та своєрідність спеціалізованих судових ланок зовсім не применшує її значення та не є свідченням недосконалості юридичної техніки при формулюванні відповідних положень. Швидше навпаки, суб'єкт здійснення установчої влади не зробив відповідні конституційні приписи занадто громіздкими та не переобтяжив конституційну матерію деталізацією окремих спеціалізованих судових юрисдикцій[18].

Відтак, не виглядає обґрунтованою і думка цього автора щодо необхідності внесення змін до відповідних статей Конституції України, зокрема виключення із статті 124 частини третьої, а в статті 125 вичерпного описування всіх спеціалізованих судів[18].

Очевидно, що, в умовах незавершеної судово-правової реформи, надмірна деталізація таких питань на рівні Конституції України була б, по-перше, зайвою, оскільки на момент прийняття Конституції України просто не існувало єдиного узгодженого компромісного підходу щодо закріплення деталізованого регулювання підсистем спеціалізованих судів у Конституції України, а, по-друге, така деталізація гальмувала б судово-правову реформу та сковувала б законотворчі зусилля в цьому напрямі.

У цьому контексті важливо забезпечити взаємозалежність та взаємодію принципу спеціалізації з іншими конституційними принципами судоустрою в Україні.

Так, принцип здійснення правосуддя виключно судами прямо пов'язаний з принципом судової спеціалізації, оскільки спеціалізація має проводитися в єдиній, цілісній, ґрунтованій на законодавстві судовій системі, яка включає в себе відносно атомні судові установи.

Принцип спеціалізації побудови системи судів загальної юрисдикції неодмінно поєднується з принципом територіальності, оскільки спеціалізовані суди так чи інакше створюються і функціонують з урахуванням існуючого адміністративно-територіального поділу держави. Водночас такий поділ не слід перебільшувати і створювати спеціалізовані суди так, щоб вони, своєю чергою забезпечували доступність правосуддя кожному[32], надійно гарантували захист його прав та свобод[33].

Спеціалізація судів неодмінно передбачає і додержання принципу незалежності суддів і підкорення їх тільки закону. При цьому має бути створене спеціалізоване законодавство для кожного виду спеціалізованих судових підсистем. Воно має вчасно оновлюватися з урахуванням змін соціально-економічного стану країни, особливостей розвитку правової системи та законодавства тощо. Водночас судді повинні мати достатньо високий фах для опанування спеціалізованого законодавства і втілення його положень у практику своєї діяльності.

Спеціалізовані суди, у тому числі адміністративні, створені на основі конституційних приписів спеціалізації побудови судової системи України і стали автономною і водночас невід'ємною частиною державного механізму України[31]. Із нею вони взаємодіють як із зовнішнім по відношенню до себе середовищем. Водночас їх роль як автономних судів у судовій системі не слід абсолютизувати. Адже визнання Верховного Суду України найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції (частина 2 статті 125 Конституції України) означає, що ця система судів будується не лише за принципом спеціалізації, але також за принципом єдності, уособленням якої, по суті, виступає Верховний Суд України, що певним чином діалектично "знімає" спеціалізацію в останній інстанції даної системи судів[30].

Таким чином, конституційні принципи судоустрою утворюють цілісну самостійну систему. Кожен з її елементів, зокрема принцип спеціалізації взаємодіє з іншими. Рівень та специфіка такої взаємодії закладені приписами Конституції України, хоч і непрямо.

Водночас вони знаходять своє системне розкриття в конкретизуючих актах про судоустрій і судочинство, що здійснюється спеціалізованими судовими органами в Україні.

Слушною, на наш погляд, є думка О. Заржицького про те, що необхідною є внутрішньосудова взаємодія у межах спеціалізованих підсистем судової системи. Натомість “відсутність такої взаємодії неминуче призведе до порушення єдності в діяльності судових органів, що призведе до зниження рівня судового захисту в Україні”[34].

Дія кожного з конституційних судоустрійних принципів створює умови для функціонування принципу спеціалізації судів, обумовлює його тією чи іншою мірою, унеможлиблює їх самостійне функціонування[1; 35], та гарантує досягнення кумулятивного ефекту – реалізацію цілей, функцій і завдань судової влади в демократичній правовій державі, забезпечення захисту прав і свобод людини і громадянина[36].

Отже, за своєю правовою природою конституційна засада спеціалізації судів – це провідна організаційна (судоустрійна) засада (принцип), яка є вимогою організації судової системи держави та безпосередньо зв'язана з цілями судочинства, реалізація якої забезпечує гарантії їх досягнення. Зазначена засада забезпечує гарантії відповідної судово-процесуальної діяльності за предметними та суб'єктними критеріями, однак безпосередньо на рівні Конституції України вичерпно не визначає (окреслює) суб'єктів такого перегляду.

У нормативно-правову сенсі даний принцип зафіксований як конституційний за рівнем юридичного закріплення та як норма-принцип за формою закріплення (тобто прямо зафіксований у конституційних нормах, а не виводиться опосередковано з їх змісту).

Будучи зафіксованим на конституційному рівні, цей принцип за своїм змістом являє собою правило гранично загального характеру, спільне для всіх процесуальних галузей та тих матеріальних галузей права, які стосуються визначення особливостей побудови судової системи України. Цей принцип у “концентрованому” вигляді відбиває тенденцію до спеціалізації (диференціації) судової діяльності в державі.

Він також взаємодіє з іншими конституційними принципами побудови судової системи на основі цілісності, структурності, автономності, інтегративності, взаємозв'язку із зовнішнім середовищем, динамічності, гетерономності та функціональності.

Конституція України відобразила необхідність підвищення ролі принципу спеціалізації судів, віднісши згаданий принцип до рангу конституційних.

Вона також зробила істотний внесок у конкретизацію згаданого принципу з точки зору забезпечення його реалізації конституційними нормами та механізмами, уміщеними в ній.

Конституція України закріпила спеціалізацію як важливий принцип побудови системи судів загальної юрисдикції та водночас – накреслила вектор створення підсистем спеціалізованих судів. У цьому контексті варто зазначити, що підсистема адміністративних судів як відносно автономна структура у судовій системі безпосередньо Конституцією України не визначена. Проте брак такого визначення на конституційному рівні не можна інтерпретувати як обмеженість чи юридико-технічний недолік у підході суб'єкта здійснення установчої влади до формулювання норм щодо функціонування системи адміністративного судочинства і відповідної підсистеми спеціалізованих судів.

Формулювання відповідних законодавчих норм має проводитися законодавцем у повній відповідності з приписами Конституції України, відповідно до якої і адміністративне судочинство слід визначити важливою формою здійснення влади народом через систему професійних суддів.

Частина третя статті 129 Конституції України закріпила основні засади судочинства. Водночас відповідно до частини четвертої статті 129 Конституції України закон може визначати також інші засади судочинства в судах окремих судових юрисдикцій[24].

Відтак і конкретизація відповідних конституційних положень знаходить свій вияв у блоках матеріального та процесуального права, в яких містяться розгорнуті юридичні характеристики правової природи, принципів, системи адміністративних судів, засад їх створення і функціонування, а також особливості провадження в адміністративних справах спеціалізованими адміністративними судами.

Слід констатувати також, що Конституція України далеко не вичерпала свого творчого потенціалу для реалізації принципу спеціалізації побудови судової системи і продовжує здійснювати суттєвий вплив на вдосконалення процесу впровадження згаданого принципу як у законотворчий процес, так і в практику діяльності судових органів, удосконалюючи судову інфраструктуру в державі в цілому, свідченням чого є практика діяльності Конституційного Суду України у сфері інтерпретації положень Основного Закону України щодо розуміння принципу спеціалізації судової системи та його конкретних проявів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Назаров І.В. Принципи побудови судової системи. – Х.: ФІНН, 2009. – С. 32.
2. Палій В.М. Поняття та місце спеціалізованих судів у судовій системі України // Державно-правова реформа в Україні. Матер. міжнар. наук.-практ. конф. – К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1997. - С. 332-335;
3. Пахолук Л.І. Проблеми формування спеціалізованих (господарських) судів // Державно-правова реформа в Україні. Матер. міжнар. наук.-практ. конф. – К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1997. - С. 335-337;
4. Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика / Відп. ред.: В.Ф. Погорілко. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – С. 430-440.
5. Москвич Л. На шляху до реформування конституційних засад судової системи // Право України. - 2009. - №10. - С. 96-101.
6. Овчаренко О.М. Щодо конституційної регламентації принципу спеціалізації побудови судової системи // Конституційні аспекти судової реформи: Матеріали наук.-практ. конф., 26-27 червня 2008 р. / Ред. кол.: В.І. Борисов (голов. ред.), Н.В. Сібілова (наук. ред.). – Х.: Право, 2008. – С. 63-67.
7. Хабриева Т.Я., Чиркин В.Е. Теория современной конституции. – М.: НОРМА, 2005. - . 40-59.
8. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Учебник: В 4-х т. / Под ред. Б.А. Страшуна.– М.: Изд-во БЕК, 1996. – Т.2. – С. 402.
9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів "найвищий судовий орган", "вищий судовий орган", "касаційне оскарження", які містяться у статтях 125, 129 Конституції України від 11.03.2010 р. // Вісник Конституційного Суду України. - 2010 р., № 3, стор. 7.
10. Новый тлумачний словник української мови в 4 томах/ Укл. В. Яременко, О. Сліпущко. - Т. 2. - К.: Видавництво "Аконіт", 1998. - С. 95.
11. Куньч З.Й. Універсальний словник української мови. - Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2005. - С. 379; Словник української мови, том IV / За ред. М.Л. Мандрик. - К.: Видавництво "Наукова думка", 1973. - С. 266
12. Шляхтун П.П. Конституційне право: словник термінів. - К.: Либідь, 2005. - С. 211-212.
13. Анишина В.И. Конституционные принципы как основа самостоятельности судебной власти. Автореф. дисс. ... докт. юрид. наук. – М.: Российская академия правосудия, 2006. - С. 13.
14. Окрема думка судді Конституційного Суду України Скоморохи В.С. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів "найвищий судовий орган", "вищий судовий орган", "касаційне оскарження", які містяться у статтях 125, 129 Конституції України // Вісник Конституційного Суду України. - 2010 р., № 3, стор. 7.
15. Козлова Е.И., Кутафин О.Е. Конституционное право России. – М., 2002. – С. 346-357.
16. Адміністративне судочинство України: Підручник / за заг. ред. О.М. Пасенюка. – К.: Юрінком Інтер, 2009. - С. 47.
17. Святоцький О.Д. Судова влада в Україні: актуальні питання реформування // Право України. – 2010. – №5. - 31-33.
18. Сердюк В.В. Юрисдикція судів України за спеціалізацією. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К.: Київський національний університет імені Т.Шевченка, 2003. – С. 4.
19. Брынцев В.Д. Судебная власть (Правосудие). Итоги реформ 1992-2003 гг. на Украине. – Х., 2004. – С. 50-51.
20. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України: Навч. посіб. / В.С. Ковальський, В.Т. Білоус, С.Е. Демський та ін.; відп. ред. Я. Кондратьєв. – К.: Юрінком Інтер, 2002. - С. 62-77;
21. Молдован В.В. Судострой: Украина, Велика Британія, Російська Федерація, США, ФРН, Франція. Судові органи ООН: Навч. посіб. – К.: Кондор, 2009. – 29-44;
22. Жуковский А.Г. Судостройство Украины: История, теория и практика. Учеб. пос. – Х.: Бурун Книга. 2010. – С. 182-193.
23. Сірий М.І. Судова влада та основи її організації в демократичному суспільстві / Конференція "Стан та перспективи розвитку правосуддя в Україні" // Вісник Центру суддівських студій. - 2009. - №12. - С. 8.
24. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
25. Окрема думка судді Конституційного Суду України Маркуш М.А. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів "найвищий судовий орган", "вищий судовий орган", "касаційне оскарження", які містяться у статтях 125, 129 Конституції України // Вісник Конституційного суду України. - 2010 р., № 3, стор. 7.
26. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частин другої, третьої статті 124 Конституції України справа щодо підвідомчості актів про призначення або звільнення посадових осіб від 7 травня 2002 р. // Вісник Конституційного суду України - 2002 р., № 2, стор. 29.
27. Науково-практичний коментар до Конституції України / відп. ред. В.Я. Тацій. – К.: Ін Юре; Х: Право, 2003. – С. 615-616.

28. Бурак О.В. Організація системи спеціалізованих судів України в контексті конституційних приписів // Вісник Академії адвокатури України. - №3 (16). - 2009. - С. 84.
29. Енгибарян Р.В. Конституционно-развитие в современном мире. Основные тенденции. – М.: НОРМА, 2007. - С. 423.
30. Ющик О. Про юридичну техніку конституційного визначення судоустрою України // Право України. – 2001. - №3. - С. 90.
31. Притика Д. Вищі спеціалізовані суди як конституційна гарантія демократизації судової влади // Право України.–1999.-№12. - С. 11.
32. Овчаренко О.М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації. Монографія. – Х.: Право, 2008. – 304 с.
33. Аверченко Д.Г. Специализированные суды в системе органов судебной власти : Теоретико-правовое исследование. Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. -М., 2002. – С. 2.
34. Заржицький О. Про необхідність створення спеціалізованих трудових судів в Україні. // Право України. – 2009. – №12. – С. 227.
35. Кузнецова Е.А. Нормы-принципыроссийскогогражданского права. – М.: Статут, 2006. – С. 51-84.
36. Серета О. Адміністративне і господарське судочинство: значення і доцільність спеціалізованих судів у порівняльно-історичному аспекті // Право України. – 2009. – №6. – С. 83.

СОЦІАЛЬНА ЦІННІСТЬ ПРАВА ВЛАСНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ НА ПРИРОДНІ РЕСУРСИ

Перчелій І.

(юрист)

Анотація: У статті досліджено інститут права власності Українського народу на природні ресурси, його соціальна значимість та особливості конституційного закріплення цього інституту.

Ключові слова: право власності Українського народу на природні ресурси, реалізація права власності Українського народу на природні ресурси, соціальне значення права власності Українського народу на природні ресурси.

Аннотация: В статье исследован институт права собственности Украинского народа на природные ресурсы, его социальная значимость и особенности конституционного закрепления.

Ключевые слова: право собственности Украинского народа на природные ресурсы, реализация права собственности Украинского народа на природные ресурсы, социальная значимость права собственности Украинского народа на природные ресурсы.

Annotation: Axiological approach to understanding the ownership rights of the Ukrainian people gives the ability to trace the role of this legal phenomenon in society more clearly. However, this aspect of research study has not received enough attention in national jurisprudence. At the constitutional level, the ownership of the Ukrainian people is fundamentally separated from types of ownership. This appears to be an essential element of the people's capacity as of an independent subject in public relations. Furthermore, as follows from the constitutional values, it can be understood as: 1) the subject of ownership, the most common subject of a public nature; 2) a list of the property of the Ukrainian people, despite the fact that this list has an inherent open nature ("and other natural resources"); 3) the exercise of ownership rights by the state and the local authorities within the limits set by the Constitution on behalf of the Ukrainian people. The exercise of constituent power of the Ukrainian people as a part of the implementation of public power generally implies the need of providing certain public functions of the property, without which the implementation of such functions is not possible.

Ownership of the Ukrainian people on natural resources, in our view, is an important tool for: 1) management to ensure the integrity and stability of the country; 2) sustainable environmental and economic development of certain regions and administrative units; 3) management in order to meet environmental and economic needs in natural resources of local communities and citizens of Ukraine; 4) ensure equal rights of access to natural resources as national property of Ukraine.

Direct fixing of the ownership of the Ukrainian people on natural resources in the Constitution of Ukraine in objective and subjective meanings indicates that this category is not a conceptual (doctrinal) category only, but that it also has the value of the self-regulatory legal phenomenon, which can be compared with many other constitutional categories.

Key words: ownership of the Ukrainian people on natural resources, the realization of the rights of the Ukrainian people on natural resources, social value of the ownership of the Ukrainian people on natural resources.

Бурхливі суспільно-політичні події в Україні кінця 2013 – початку 2014 р. показали вразливість та негарантованість багатьох важливих суспільних інтересів і цінностей, їх недостатню захищеність, а часом – пряме порушення з боку держави та її органів. Однею з суттєвих ознак такого стану речей в Україні стало неналежне, часом своєкорисливе використання вищими посадовими особами державної влади об'єктів права публічної власності на шкоду загальносуспільним інтересам, всупереч приписам чинного законодавства та вимогам суспільної моралі. За таких обставин, зокрема, вкотре актуалізується питання належного осмислення конституційної категорії права власності Українського народу на природні ресурси з метою наповнення її реальним змістом, оцінки її суспільної важливості та з'ясування шляхів забезпечення повноцінного розвитку цього суспільного і правового інституту.

Важливим напрямком такого осмислення в сучасній юридичній науці дедалі більше вважається аксіологічний (аксіолого-правовий) підхід, притаманний, зокрема, загальноправовим дослідженням С.С. Алексеєва[1], В.В. Костицького[2], С.І. Максимова[3], Н. Неновські[4], В.С. Нерсисянца[5; 6], П.М. Рабіновича[7], та ін., що ґрунтуються на осмисленні ціннісної складової того чи іншого правового феномену. При цьому аксіологічний підхід нещодавно почав застосовуватися і в дослідженнях конституційно-правових явищ та процесів.